

УДК 930.25(477.43-37Кам'янець-Подільський)

Ю.А.Хоптяр

А.С.Хоптяр та творення шкільних краєзнавчих музеїв на Кам'янецьчині у 1960-х роках

У розвідці розповідається питання про творення двох шкільних історико-краєзнавчих музеїв на Кам'янецьчині у 1960-х роках під керівництвом вчителя історії, ентузіаста, краєзнавця, закоханого у рідний край, Анатолія Сергійовича Хоптяра. З'ясовано організаційні зусилля педагога із організації пошуку історичних артефактів на околицях села Гуменці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, опрацювання і систематизації археологічного матеріалу, виготовлення на його базі відповідних експозицій, які дістали високу оцінку фахівців. Побіжно представлено створення краєзнавчого музею у Кам'янець-Подільській міській середній школі №8, проведення на його базі краєзнавчо-туристичної роботи.

Ключові слова: артефакти, вихованці, екскурсія, експозиція, експонати, знахідки, краєзнавство, краєзнавча робота, нумізматична колекція, стенди, учні, шкільний краєзнавчий музей.

Культурна спадщина народу зосереджена здебільшого у закладах, які поетично називають храмами культури й мистецтва, оселями муз – доньок античної богині пам'яті Мнемосіни. Це музеї – скарбниці народної пам'яті, носії культурних надбань народу, осередки, в яких найвиразніше представлена його ментальна самобутність. Український народ може пишатися тим багатющим надбанням, яке подвижницькою працею, а нерідко й самопожертвою тисяч відомих і менш знаних музейних працівників, вчителів-ентузіастів нашої країни вдалося зберегти від плондрування, розкрадання й забуття для прийдешніх поколінь, для світової культурної спільноти. За показником музейної збереженості етнокультурної спадщини український народ посідає гідне місце у когорті цивілізованих націй світу.

Різновидом краєзнавчої роботи виступає організація шкільних краєзнавчих музеїв, які акумуляували цікаві артефакти, знахідки з історії краю. Важливим елементом навчально-виховної роботи виступало використання на різноманітних уроках експозицій шкільних краєзнавчих музеїв, що давало можливість більш глибокого засвоєння програмового матеріалу, прививало у молоді любов до рідного краю, формувало патріотичні почуття. Характерною особливістю такої краєзнавчої діяльності було ще й те, що учні під керівництвом учителя брали участь у створенні місцевих шкільних музеїв власноруч добувалися до збору артефактів, як археологічних – в процесі польових розвідок, так і етнографічних – шляхом збору експонатів у родинях.

Метою розвідки є з'ясування ролі талановитого вчителя-науковця Анатолія Сергійовича Хоптяра у заснуванні та забезпеченні функціонування на Кам'янецьчині двох шкільних краєзнавчих музеїв.

Шкільне музеєзнавство 1960-х рр. трималося на вчителях-ентузіастах. Один із історико-краєзнавчих музеїв з'явився 1963 року у середній школі с.Гуменці Хмельницької області [6, с. 359]. У цій місцині унікальними є природні умови, а Подільські гори (Толтри, Товтри, Медобори), з незвичайним рослинним та пташиним світом, копалинами, що створюють своєрідний мікроклімат та екологію і входять до Подільського національного парку. Річка Мукша та її притоки багаті на колоритну флору і фауну. Родючі, перелогі чорноземи, розкішні сади, багатющий рослинний та тваринний світ, мінеральні ресурси, помірний клімат вигідно виділяють прилеглу місцину до Гуменець. Такі природні умови безперечно впливають і на формування сприятливого духовного, соціокультурного середовища – побут, життєвий устрій та культуру місцевого населення. Село Гуменці – це своєрідний в етнокультурному плані осередок, який увібрав духовно-культурні надбання не тільки власного українського народу, але й інших етносів.

Перша літописна згадка про с.Гуменці в історичних джерелах належить до 1493 р. Тут виявлено кілька поселень трипільської культури, а поблизу села, на Кармелюковій горі – велике городище, яке існувало в скіфські (VII–IV ст. до н.е.) та давньоруські (XI–XIII ст.) часи [6, с. 359].

Саме ці старожитності досліджував на початку 1960-х рр. Анатолій Сергійович Хоптяр (1932–2003), на той час вчитель історії середньої школи с.Гуменці [10, с. 516]. Народився Анатолій Сергійович 13 вересня 1932 р. у смт.Деражня Хмельницької області. Саме на мальовничому Поділлі проходило дитинство, щоправда, обпалене голодомором та війною. Батько – Хоптяр Сергій Федорович усе своє життя працював у державних організаціях, пов'язаних з будівництвом, поштою, лісовим господарством. Мати – Хоптяр Євгенія Дмитрівна присвятила себе дітям, прививаючи любов до праці, високу мораль, виховувала їх чесними, працьовитими і порядними людьми [17, с. 40-58]. У розпал голодомору 1933 р. сім'я Хоптярів переїздить у містечко Ярмолинці, що і врятувало її від голоду. З раннього дитинства Анатолій проявив неабиякий інтерес до знань, швидко навчився читати і у 1938 р., коли йому виповнилося шість років, пішов до Ярмолинецької середньої школи, проте закінчити її не вдалося – навчання перервала війна. На той час в сім'ї було четверо дітей: Анатолій і три сестри (Валентина, Марія та Олена). Потягнулися довгі воєнні роки, що наповнювали батьківські серця тривогою та переживаннями не тільки за сім'ю, але й за долю держави. Весна 1944 р. принесла мешканцям Ярмолинця визволення і щойно канонада відкотилася на захід, Анатолій Хоптяр продовжив навчання у школі. Оскільки школа була зруйнована, тому учні все приносили з дому: столи, стільці та все інше необхідне. Важко давалася шкільна наука на той час, так як за відсутністю зошитів писали на газетному папері та саморобних зошитах, виготовлених з паперових мішків [17, с. 58-60].

Після закінчення школи на “добре” та “відмінно” у 1951 р. Анатолій Хоптяр вступив до Кам'янець-Подільського педагогічного училища. Тут він зустрів

свою наречену Світлану Іванівну Зарицьку, з якою пізніше одружився. Сумлінна праця із оволодіння знаннями дозволила з відзнакою у 1955 р. закінчити педучилище і тоді ж вступити на історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Наполегливість, постійний творчий пошук молодого студента, його старанність в опануванні програмним матеріалом викликали повагу в однокурсників, не раз відзначалися в публікаціях інститутської багатотиражки [12]. Крім того, він був активним учасником громадського життя факультету та вишу загалом: обирався членом профбюро групи, секретарем комсомольського бюро факультету, виступав в інститутському хорі. Водночас виявляв інтерес до наукової роботи [2, с. 56].

Завершивши навчання у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті у 1960 р., випускник історико-філологічного факультету А.С.Хоптяр, разом із молодю дружиною Світлавою Іванівною, приїхали, за державним направленням, на педагогічну роботу в середню школу с.Гуменці – Кам'янець-Подільського району Хмельницької обл. Молодий учитель одразу включився в педагогічну діяльність, самовіддано із великим захопленням. Крім основної роботи, виконував низка громадських обов'язків: працював головою місцевому, редактором багатотиражної газети колгоспу “Котовець”, брав участь у роботі місцевого осередку Товариства охорони пам'ятників історії та культури [9, с. 146].

Саме тут, у Гуменецькій середній школі, поруч із проведенням уроків та громадською роботою Анатолій Сергійович захопився краєзнавством [4]. Дослідження минулого краю мало великі можливості із мобілізації інтересу школярів до історичної науки. В зв'язку з цим учитель історії утворив історичний гурток, організовувалися екскурсії, походи, археологічні розвідки. Оскільки місцина с.Гуменець багата на старожитності, уроки історії частенько проходили на полях, у вигляді археологічних розвідок [13, с.25]. Особливо таке дійство відбувалося восени і напровесні, в період коли поля “очікували” нових посівів і добре “читалися” юними археологами на чолі з вчителем.

Під час археологічних розвідок учні знаходили чимало артефактів трипільської культури: фрагменти глиняних жіночих фігурок, фібули, прясла, наконечники стріл, списів та інше. Всі знахідки учні на історичному гуртку реєстрували, описували, картографували під керівництвом учителя. Згодом кількість знахідок уже не могла поміститися у шафах кабінету історії, тому А.С.Хоптяр організував у 1963 р. шкільний краєзнавчий музей, для чого в приміщенні школи виділили окрему кімнату [15, с. 21]. Стенди нараховували до тисячі експонатів, тому природно привертати до себе увагу не тільки місцевих школярів, але й екскурсантів з району.

Про молодого вчителя-ентузіаста історії та археології заговорили, як у Кам'янець-Подільському районному відділі освіти, так і в педінституті, де на той час уже працював молодий кандидат історичних наук І.С.Винокур (1930–2006). У березні 1963 р. на запрошення ректора І.С.Зеленюка та завідувача кафедри історії Л.А.Коваленка, І.С.Винокур переїхав з м.Чернівців до м.Ка-

м'янця-Подільського [5, с. 7-8]. Дізнавшись про гуменецькі старожитності молодий вчений одразу зацікавився ними і при першій можливості прибув у с.Гуменці. Зокрема, його зацікавила знайдена учнями піч, в якій у давнину виплавляли залізо. А.С.Хоптяр та інші вчителі гостинно зустріли І.С.Винокура. Після короткого знайомства, об'єднані спільним інтересом до археології молоді дослідники пішли у поле, на північний-схід від села [10, с. 517].

Завершивши археологічну розвідку, І.С.Винокур завітав до шкільного музею, чим залишився дуже задоволений. А відкривали експозицію експонати, що знайомили відвідувачів із побутом та культурою давніх людей від епохи палеоліту до давньоруського часу. Тут були представлені речі, виготовлені з кістки та каменю, кам'яні сокири, нуклеуси, кістяний гарпун, кремінний серп та багато інших цінних артефактів, що могли бути гордістю будь-якого музею.

Наступні експонати розповідали про мідний вік (середина VI–III тис. до н.е.). Макет кімнати відтворював інтер'єр трипільської хатини. Тут можна було побачити переважно фрагменти керамічного посуду, жіночі скульптурки, біноклевидні посудини, господарський реманент, виявлені на трипільських поселеннях.

На подальших стендах демонструвалися артефакти трьох археологічних періодів: епохи бронзи – раннього залізного віку – ранніх слов'ян. На стелажах доби бронзи можна було побачити вироби та зброю виготовлені способом лиття. Серед іншого майстерно виготовлені крем'яні знаряддя праці та зброї.

Епоха ранніх слов'ян (II–V ст.) була представлена в експозиції археологічним матеріалом черняхівських племен, а саме господарський та ритуальний керамічний посуд, кістяні гребінці оздоблені орнаментом, пізньо-римські залізні та бронзові речі. Учні знайшли малого формату оригінальний образок-розп'яття з бронзи, зуб (амулет) з “намиста” вождя якогось племені і ряд інших пам'яток древніх культур. В музеї демонструвалася багата нумізматична колекція. Чимало часу було затрачено юними слідопитиами на збір понад 600 різноманітних монет різних держав, серед яких виявилися рідкісні римські монети. А.С.Хоптяр, коментуючи процес пошуку артефактів, наголошував: “Дуже добре, що гуртківці вже відчули радість, насолоду наполегливого пошуку і раптової знахідки. А результат їх роботи – це вдячний ілюстративний матеріал до вивчення історії” [3, с. 153].

Завершували експозицію музею експонати давньоруського часу. Серед речового інвентаря можна було побачити ремісничі вироби, знаряддя праці, бронзові ювелірні вироби, зброю.

В оформленні матеріалів музею А.С.Хоптяру допомагали на той час молоді викладачі пединституту: колишній однокурсник А.Ф.Суровий [11, с. 22] та І.П.Юришинець (1935–2010), який написав портрет мешканця с.Гуменець матроса С.М.Гелеватого з написом “Герою Чемульпо” [3, с. 153]. Пізніше А.Ф.Суровий, пригадуючи минуле, у дружньому привітанні з нагоди 50-річчя А.С.Хоптяра присвятить йому такі рядки:

“...За те що він (А.С.) у гуменецькій школі
Зробив музей, що “ахали” дядьки,
Що з учнями після уроків в полі,
Шукав якісь там древні черепки...”

Музей часто відвідували місцеві жителі. Тут члени шкільного історико-краєзнавчого гуртка, кількість яких досягла 60 осіб [3, с. 153], проводили зустрічі з відомими людьми. Крім того, вони листувалися з іншими музеями, зібрали матеріали і написали історичні нариси з історії села, Кам’янець-Подільського заводу твердосплавних інструментів, міської друкарні та інших.

Краєзнавчі, археологічні зв’язки музею завдяки учителю історії розширювалися. Під час чергового засідання історичного гуртка вихованці вирішили звернутися до археологічного відділу Ермітажу (Ленінград) з проханням дати наукове пояснення окремим знахідкам, які туди і надіслали. У червні 1964 р. надійшла аргументована відповідь, а також запрошення на екскурсію до відділу археології Ермітажу, куди відбула група школярів, очолювана вчителем. Отриманим враженням школярів від побаченого не було меж.

Ім’я А.С.Хоптяра стали називати серед кращих вчителів які добре поставили краєзнавчу роботу та створили при школах зразкові музеї [1, с. 33]. Матеріали про роботу юних гуменецьких слідопитів під керівництвом їх наставника публікувалися в місцевій та республіканській пресі [10, с. 513-525].

У квітні 1966 р. Анатолія Сергійовича запросили на роботу у середню школу №8 м.Кам’янець-Подільського. І тут талановитий педагог організував краєзнавчу роботу з вихованцями, проводив походи по рідному краю самостійно розробленими маршрутами. За короткий час у школі утворився музей, експозиція якого поділялася на розділи: “Історія гімназії”, “Стара фортеця”, “Вони боролися за Батьківщину”.

На успіхи учителя звернули увагу у Кам’янець-Подільському педагогічному інституті, куди у вересні 1967 р. запросили працювати асистентом на кафедру педагогіки та психології. Понад 36 років життя віддав Анатолій Сергійович рідному інституту. Він читав лекції, проводив семінарські заняття з педагогіки, історії педагогіки, основ педагогічної майстерності, які відзначалися глибиною і доступністю викладу теоретичного матеріалу, тісним зв’язком з практикою роботи в школі. Крім того, керував педпрактикою, часто виступав перед учителями на різних курсах і семінарах. Водночас включився в науково-дослідну роботу кафедри. Його наукові інтереси зосередилися на проблемах історико-краєзнавчої роботи в школах, оскільки мав власний досвід і спробував його узагальнити у тезах І-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції [13, с. 30] та в публікації у всесоюзному журналі “История СССР” [15, с. 21].

Наукові інтереси А.С.Хоптяра трансформувалися в обрання теми кандидатської дисертації на тему: “Шкільне краєзнавство як засіб розвитку пізнавальних здібностей підлітків” [16, с. 3-24]. У 1972–1973 рр. навчався у річній аспірантурі при Науково-дослідному інституті загальних проблем виховання Академії

педагогічних наук СРСР. У Москві, в досить стислі терміни він завершив підготовку дисертації і успішно захистив її 12 квітня 1973 р., здобувши вчений ступінь кандидата педагогічних наук [7, с. 346]. В дисертації обґрунтовано доведено, що керівництво розвитком пізнавальних здібностей вимагало зв'язку окремих навчальних предметів із спеціальними видами діяльності. При цьому важливо орієнтувати учнів на такі види діяльності, які за своїм змістом забезпечують виявлення і розвиток пізнавальних здібностей. У викладанні історії одним із ефективних видів такої діяльності є краєзнавча робота. Змістовна краєзнавча діяльність забезпечує активізацію інтелектуальних та емоційних, мотиваційних і вольових якостей особистості, а також всіх процесів і властивостей – від сприймання до абстрагування і логічних узагальнень. Наукова новизна дослідження А.С.Хоптяра полягала в тому, що досліджувалося питання розвитку пізнавальних здібностей саме краєзнавчій діяльності [2, с. 46]. В роботі розкрито також психолого-педагогічні основи формування пізнавальних здібностей підлітків, запропоновано шляхи і методи формування пізнавальних інтересів і здібностей як на уроках, так і в позакласній роботі з історії, до того ж даються рекомендації щодо розгортання подальшого удосконалення цієї діяльності в школах [8, с. 226]. Далі була багатолітня аж до 2003 р. робота у вищій школі на керівних посадах.

За успіхи на педагогічній ниві та активну участь у громадському житті А.С.Хоптяр відзначений знаком Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР “За відмінні успіхи в роботі” (1981), знаком “Відмінник освіти України” (1998), почесними грамотами Міністерства освіти України, обласних і міських органів влади, ректорату.

Таким чином, А.С.Хоптяр зумів стати справжнім учителем, педагогом, науковцем досяг такого рівня майстерності, про який він писав ще у 1974 р.: “Слово “учитель” стало для нас одним із найшанованіших імен людських, означенням найблагодінішого виду людської діяльності... Складна і багатогранна діяльність педагога. Це йому народ довірив найдорожчий свій скарб, своє майбутнє – підрастаюче покоління. Це вчителю доручено виховання нової людини, людини високих ідеалів і високих моральних принципів. А щоб виправдати це почесне довір'я, вчитель повинен бути у всьому взірцем” [12]. Організація шкільних музеїв, краєзнавча робота у середній школі стали важливою складовою педагогічної діяльності А.С.Хоптяра, людини, відданої справі, ентузіаста, новатора, науковця. Його ім'я по праву належить історії освіти Кам'янецьчини.

Список використаних джерел і літератури

1. Баженов, Л. В. Alma mater подільського краєзнавства / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 416 с.
2. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія, Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.

3. Гораш, Г. О. Яскравий вогник слідопитів / Г. О. Гораш // Укр. іст. жур. – 1964. – № 2. – С. 153.
4. Щур, О. Т. Шляхами минулого / О. Т. Щур // Радянське Поділля. – 1966. – 25 червня.
5. Іон Винокур: подвижництво в освіті і науці: науково-документальне та бібліографічне видання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 7-8.
6. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – С. 706.
7. Завальнюк, О. М. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка у добу незалежності України / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 768 с.
8. Завальнюк, О. М. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918–2010 р.): Історичний нарис / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 380 с.
9. Кам'янець-Подільський державний університет. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – 408 с.
10. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – 796 с.
11. Півстоліття на ниві освіти і науки України (до 75-річчя від дня народження і 50-річчя науково-педагогічної діяльності А.Ф.Суруго): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – 76 с.
12. Радянський студент. – 1958. – 4 липня.
13. Хоптяр, А. С. Археологічна розвідка в с.Гуменці / А. С. Хоптяр // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965. – С. 25-32.
14. Хоптяр, А. С. Вчті дїтей дивуватися / А. С. Хоптяр // Хлібороб України. – 1973. – № 11. – С. 35-42.
15. Хоптяр, А. С. Школьный краеведческий кружок. Из опыта сельского учителя / А. С. Хоптяр // История СССР. – 1966. – № 4. – С. 21-34.
16. Хоптяр, А. С. Школьное краеведение как средство развития познавательных способностей подростков / А. С. Хоптяр; Автореф. дисс. ... канд. пед. н. – М., 1973. – 24 с.
17. Хоптяр, Ю.А. Родовід Хоптярів (вісім поколінь): Науково-генеалогічне видання / Ю. А. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – 264 с.

Yurii Choptyar

**A.S.Khopiar and the creation of school local lore museums
of Kamianets-Podilskiy district in 1960th**

The article deals with A.S.Khopiar's professional experience in founding of school regional ethnographic museums in the village of Humentsi and Kamianets-Podilskiy in 1960th. Cultural heritage of the nation is usually concentrated in special historical establishments, so-called "temples of culture and art" or in "houses of muses", the daughters of Zeus and Mnemosyne. These historical establishments are museums – treasure houses of the national memory and

cultural development, which present people's mental identity and originality. Ukrainian people may be proud of thousands of enthusiastic teachers and hard-working museum staff who helped us to preserve many important and interesting artifacts from devastation, and ruining to leave them for future generations, common world historical and cultural unity. Ukrainian people may be proud of their place among civilized nations of the world according to the results of Ukrainian museums' preserving work.

One of the important elements of educational activity is accumulating of different historical artifacts in school regional ethnography museums. Museum exhibitions were used on school classes of History and helped young pupils to understand better the school subject, the history of their district, region and country, develop national and patriotic activity. The most important part of the teachers' activity was the active process of involving of pupils in archaeological excavations in v.Humentsi, Kamianets-Podilskiy district.

Keywords: *artifacts, pupils, excursion, exposition, exponent, findings, ethnography, ethnographic work, numismatic collection, stand, school ethnographic museum.*

Ю.А.Хоптяр

**А.С.Хоптяр и создание школьных краеведческих музеев
на Каменеччине в 1960-х гг.**

В исследовании рассматривается вопрос о создании двух школьных историко-краеведческих музеев Каменеччины в 1960-х годах под руководством учителя истории, энтузиаста, краеведа, патриота своего края Анатолия Сергеевича Хоптяра. Показаны усилия педагога по организации поиска исторических артефактов на окраинах села Гуменцы Каменец-Подольского района Хмельницкой области, обработку и систематизацию археологического материала, создание на его базе соответствующих экспозиций, получивших высокую оценку специалистов. Вкратце представлено создание краеведческого музея в Каменец-Подольской городской средней школе №8, проведение на его базе краеведческо-туристической работы.

Ключевые слова: *артефакты, воспитанники, экскурсия, экспозиция, экспонаты, находки, краеведение, краеведческая работа, нумизматическая коллекция, стенды, ученики, школьный краеведческий музей.*

Одержано 6 вересня 2016 року